

دیوار هکهی بهرلین:

نازیزیم، جهنگ، دیوار، شهری سارد، هه‌لاتن بهرمو نازادی و دارمانی دیوار، له پانۆر امایهکی کورت دا.

هه‌لۆ بهرزنجیهی ۲۰۱۹/۱۱/۹ بهرلین

سالی ۱۹۸۴ له دهروازیهکی بهنیو دیوار هکهی تیدهپهری، گه‌شتمه شاری بهرلین و پاشانیش خرامه مآیکیشوه، ریک له‌بهردم دیوار هکهی نیدی لهو رۆژهوه من ئاشنایهتیم له‌تهک ئهم دیواره نارهمسن و دروستکراوه و قیزه‌هه‌یه. به تیکرای ژبانی هزری و سیاسیشم له‌ژێ ئهم جۆره دیاردانه وهستاویمتهوه.

راسته له کاتی کهدا ئیمه باس له رووخانی دیواری بهرلین، هیشتا له جیهاندا گه‌لی دیواری تری هاوشیهوی هه‌ر هه‌یه. لی له‌کس شاراوه نییه، که دیواری بهرلین ومک سیاست و میژوو، شوینهوار و ئاکامی دووم جهنگی جیهانی، تاییه‌تمندی ئه‌لمانی و نه‌روپی و جیهانی خوی هه‌بوو.

ناهرۆکی ئهم بابته، له‌سالی ۱۹۹۵ نووسیموه و له خویندکاری کورد، ژماره ۲۰/۱۹۹۵ بآوکردۆتهوه. له ئیستادا بابته‌که‌م ده‌له‌مه‌ند کردوه به کۆمپلی زانیاری نوێ و گۆرانکاری تازه.

شاری بهرلین له سالی ۱۹۳۷ از دروستکراوه. رووبهره‌کهی ۸۸۳ کم و به‌کێکه له شاره هه‌ره گرنگ و به‌ناوبانگه‌کانی جیهان. میژوویهکی گه‌موره و پر له رووداو و به‌سه‌رهاتی هه‌یه و مه‌لبه‌ندی زانین و زانیاری و زانستگه‌ی کۆنه و گه‌لی له هه‌لکه‌وتووانی گه‌ره‌ی نه‌لمان زانا و فه‌یله‌سوف و کسه‌یهتی دیکه لێره گه‌ره بوون و په‌رموده بون و رۆلی خویان گیراوه.

له ئاکامی تیکشکانی ئه‌لمانیای هیتلهری له دووم شهری جیهانی دا، ته‌لبه‌ندیکی درکاوای بهرلین و ئه‌لمانیای بگره نه‌روپا و جیهانی کرده دوو به‌شه‌وه. به‌شی رۆژئاوای بهرلین، له‌لایهن هیزه هاوپه‌یمانه‌که‌نوه - نه‌مهریکا، به‌ریانیای مهن، فه‌رنسایه‌وه سه‌ر په‌رشتی ده‌کرا و به ناراسته‌خۆ له ژێر بارێکی ناساییدا، سه‌ر به حکومهتی ئه‌لمانیای فیدرالی BRD له شاری Bonn بۆنی پایتهخت بوو. به‌شه رۆژه‌لاته‌که‌ی سه‌ر به کۆماری ئه‌لمانیای دیموکراتی DDR بوو، که هه‌ر ئهم به‌شه بوو، خودی به‌ریانی رۆژه‌لات پایتهختی بوو. به‌شی رۆژئاوا ۴۸۰ کم بوو، که ده‌کاته ۵۴٪ رووبه‌ری ئه‌لمانیای دانیشتوانه‌که‌ی ۲,۲۰۰,۰۰۰ ملیۆن بوو به‌شی رۆژه‌لاتی ۴۰۳ کم بوو، که ده‌کاته ۴۶٪ ی رووبه‌ری ئه‌لمانیای و دانیشتوانه‌که‌ی ۱,۰۰۷,۰۰۰ ملیۆن بوو. ئیستا دانیشتوانی بهرلین ۳,۷۰۰,۰۰۰ ملیۆنه. دوا کۆتایی جهنگ و رووخانی هیتلهر و نازیزم، به‌پنی کۆنفرانسی مآلتا، بهرلین کرایه‌ه به‌شه‌وه. له‌به‌شی رۆژه‌لاتی سه‌ر به شوهره‌ی له ۱,۱۲,۱۹۴۶ دا پۆلیسی سه‌رسنور دروست کراو تا ده‌هات ئالۆزی له‌سه‌ر نوورمه‌کان سه‌ری هه‌لده‌دا. له ۱۹۴۵-۱۹۶۱ نزیکه‌ی ۳,۵ ملیۆن خه‌لک بۆ به‌شی رۆژئاوای بهرلین و ئه‌لمانیای هه‌لاتن. له‌مانه ۲,۶ ملیۆنی له ئه‌لمانیای رۆژه‌لاته‌وه و نه‌یتری له ولاتانی پۆلونیای و چیکه‌وه بوون. زۆرینه‌ی هه‌لاتوومکانیش گه‌نج بوون، بۆیه کیشه هیزی کار و به‌تأل مانه‌وه‌ی شوینه‌کانی کار له‌به‌شه رۆژه‌لاته‌که‌دا بووه دیارده، له ناماریکدا نامازه به ۴۵ هه‌زار شوینی پر نه‌کراوه‌ی کار له DDR ده‌کریت. نه‌مه‌ش جینی نیگه‌رانی گه‌ره بوو.

هاتووچۆ له‌نیوان هه‌ردوو بهرلین دا، به مؤهت و فه‌رمی بوو. تاکه دهروازesh بۆ هاتووچۆ به ئوتومبیل له دهروازه‌ی به‌ناوبانگی Chaekpoint Charlie، سه‌ربازی نه‌مهریکی و رووسی به‌تانه‌که‌کانیا نه‌وه به‌رامبه‌ر به‌یه‌کتر وهستا بوون.

دریزی هه‌موو دیواره‌که ۱۶۷,۸ کم له‌سه‌ر سنووری به‌ریانی رۆژئاوا. نزیکه‌ی ۴۵,۱ کم به‌ر به‌ریانی رۆژه‌لات ده‌کهوت. ۱۱۲,۷ کم ئه‌لمانیای له رۆژه‌لات / پۆتستام. ۶۳,۸ کم هه‌لچنراو، ۳۲ کم به‌دارستانکراوه، ۲۲,۶۵ کم ده‌شتو ده‌ری به‌ره‌لای کراوه، ۳۷,۹۵ کم ی سنوورمه‌که که‌وتوه ناو ناوه‌وه- واته رووبارو چه‌مه‌کان که‌واپی به په‌رژینی کاره‌بایی سنوورکیشکران، بۆ نه‌وه‌ی کس لینیان نه‌په‌رینه‌وه - ، ۲۶۷,۳ کم به روومک و گزۆگی له‌سه‌ر سنوور به رووی به‌ریانی رۆژئاوا و ۲۹۷,۶۴ کم به رووی DDR دا. دیواره‌که به‌رزییه‌که‌ی ۴ م بوو. به ۳۰۰ قوشه‌ی چاودیز ده‌کرا، له‌گه‌ل ده‌یان روه‌ سه‌گی هاری درنده‌ی مه‌شق پیکراو و نامیری هۆشداریی/ شه‌پوور و ده‌زگای ئه‌له‌تریکی رووناکه‌ره‌وه و راکت و رادار و تانک و کێلگه‌ی مینرێژکراو. به‌کورتی هه‌رچی شیوازی رېگری و چاودیزی و خۆپاریزی هه‌بوو، به‌شه رۆژه‌لاتیه‌که‌، به‌کاری ده‌هینا، بۆ مانه‌وه‌ی خۆی و گرايه پاراستینی رۆژه‌ سو‌سیالیستییه‌که‌ی. ده‌کرئ بلێن به‌ردوام دا‌هینانیان ده‌کرد، له دۆزینه‌وه‌ی نامراز و نامیری چه‌وساندنه‌وه‌ی خه‌لکه‌که‌ی خویان دا. نموونه‌یه‌ک:

دوای هه‌لاتنی به‌دهوامی خه‌لکی به‌شه رۆژه‌لاتنییه‌که بۆ رۆژناوا، تانه و نهنگییه‌کی گه‌وره هاته سه‌رشانی حکومه‌ته‌که‌ی W.Ulbricht و ناوز‌راندنی بلۆکی شو‌سیالیزم. ئیدی به‌پینی نه‌خشیه‌کی هاو‌به‌شی مارشالی رووسی Iwan.S.Kanjew ی قارمانی دووم جه‌نگی جیهانی و ناسراو به‌داگیرکه‌ری شاره‌کانی پراگ و درینس و قاتله‌ر تۆلبریشی سه‌رۆکۆماری ئه‌لمانیای رۆژه‌لات بیر له هه‌لچینی دیواری به‌رلین کرایه‌وه و پرتۆتۆلۆیک مۆر کرا. ئه‌رکی به‌جیگه‌یاندنی ئه‌م پرتۆمه‌هه‌ درا به‌Erich Honiker، که دواتر بووه سه‌رۆکۆماری DDR. ئه‌وه‌بوو شه‌وی ۳۱،۸،۱۹۶۱ ده‌ست به‌ دروستکردن دیواره‌که کرا. بۆ به‌یانی هه‌زاران خیزان لۆیک دا‌یران و هه‌زاران سه‌رگه‌ردان بوون. ئه‌ته‌وه‌ی ئه‌لمان تووشی گرفتارییه‌کی قوڵ و گران کرا. دیاره هه‌ر له یه‌که‌م رۆژی کیشانی سنووری دیواره‌که‌وه، هه‌تا دوا ساته‌کانی رووخانی، دانیشتووانی به‌شه رۆژه‌لاتنییه‌که، هه‌ولی خو‌فتارکردنیان ده‌دا له‌ده‌ست ئه‌و رۆژیم و سیسته‌می حوکه‌م ده‌یکتاتۆرییه.

هه‌لو‌یستی رۆژناوا بریتی بوو له‌گوتیه‌کی که‌نهدی وتی: دروستکردنی دیواریکی نه‌هه‌تی زۆر باشه له هه‌لگیرساندنی شه‌ریک. حکومه‌تی به‌ریتانیاش وتی: ئه‌لمانیای رۆژه‌لات به‌م دیواره شه‌پۆلی هه‌لاتن رادگه‌رن له‌ی خو‌یان له پشت په‌رده‌یه‌کی/ دیواریکی ناسنینی قورستره‌وه گیر ده‌که‌ن. که‌واته ئه‌مه‌ش له‌ده‌روه یاسادا نییه.

به‌تیکرا ۱۳۶-۲۴۵ کس له‌سه‌ر ئه‌و دیواره کوژراون. - ناماری سالی ۲۰۰۹- یه‌که‌م کوژراو له ۱۹،۸،۱۹۶۱ دا بوو. واته پینش هه‌لچینی دیواره‌که و کاتی ته‌له‌بهنده‌که. دوا کوژراو له ۶،۲،۱۹۸۹ دا ژن و میزدیک بوون به‌ بالۆیک فرین و له ۸،۳،۱۹۸۹ دا بالۆنه‌که که‌وته خواره‌وه و به‌رودودا هه‌ردوو مردن. بچوکتترین کوژراو می‌ردمندا‌لۆیکی ۱۶ سالییه و گه‌وره‌ترین کوژراویش پیریزنیکی ۸۰ سالییه. به‌تیکرا ۵۰۷۵ هه‌ولی هه‌لاتن دراوه و سه‌رکه‌وتوو بوون. ۵۷۴ هه‌لاتن بووه له سه‌ربازی.

به‌ناوبانگترین ریگا بۆ خو‌رگه‌رکردن له‌ی سیسته‌مه ده‌یکتاتۆرییه، دروستکردنی تونیلۆیک بوو به‌دریژایی ۱۴۵ م و قو‌لی ۱۲ م و پانی ۷۰ که ۵۷ کس توانیان لێ‌وه‌ی هه‌ل بین. دواتر تونیله‌که ئاشکرا بوو. ئه‌م تونیله له‌م رۆژانه به‌ تۆژنه‌کراوه‌ی کرایه‌وه و تۆریست و هاو‌لاتی ده‌توانن بیبینن.

له‌په‌ل ئه‌وه‌دا که به‌رگرییه‌کی به‌هه‌یز له‌ناوه‌وه‌ی هه‌ردوو به‌شه‌که‌ی ئه‌لمانیای بۆ رووخاندنی دیواره‌که و یه‌که‌گرتنه‌وه‌ی هه‌بوو، به‌لام رۆلی زه‌هه‌زه گه‌رمکانیش له‌ی پرتۆسیسه‌دا، که‌م نه‌بوو. کاتی له ۱۲،۶،۱۹۸۷ دا Ronald Reagan رۆنا‌لد ریگان، هاته به‌رلین. له‌به‌رده‌م دیواره‌که‌دا وتاریکی پینشکه‌ش کرد و داوای له Michail Gorbatschow گۆرباتشو‌ف کرد: ئه‌و دیواره لایه‌رن و نه‌مینی. هه‌ر له‌م ساتووه‌خته‌دا خو‌بیشاندانه‌کانی ناو ئه‌لمانیای رۆژه‌لات، تا ده‌هات زیاتر فراوانتر ده‌بوو. گۆرانه‌کانی ئه‌وروپای رۆژه‌لات خه‌راتر تیده‌په‌رین.

خو‌بیشاندانه‌که‌ی شاری Leipzig لایپزیگ به ۲۰۰۰۰۰ هه‌زار که‌سه‌وه و بلن‌دکرده‌وه‌ی دروشمی:

{ + بی زو‌لم و زه‌بر بۆ دیموکراتی و هه‌ل‌بۆاردنی نازاد. + گۆری.. گۆری.. گۆری- کورته‌کراوه‌ی ناوی گۆرباتشو‌ف- ه.

+ گه‌ل ئیبه‌می. + ئه‌لمانیای نیشتمان یه‌که‌ه.}}

له بیره‌وه‌ری ۴۰ سالی دروستکردنی ئه‌لمانیای دیموکراته‌دا، له ۶،۱۰،۱۹۸۹ گۆرباشو‌ف هاته به‌رلین رۆژه‌لات و به‌ئاشکرا، داوای ریفۆرمی له حکومه‌تی DDR کرد و و پینی وتن: ئه‌و دیواره به‌روخین و ریگه‌ی گه‌شت کردن نازاد به‌که‌ن. به‌لام هۆنیکه‌ر، به‌په‌نچه‌وانه‌وه رایگه‌یاند، "ئه‌و دیواره هه‌تا ۱۰۰ سالی تریش ده‌مینیته‌وه". هه‌لاتنی هه‌زاران خه‌لکی ئه‌لمانیای له‌ده‌ستچوونی کۆنترۆ‌ل له‌لایه‌ن حکومه‌ته‌وه، هۆنیکه‌ر ناچار بوو، به‌بیانووی نه‌خوشیه‌وه رۆژی ۱۸،۱۰،۱۹۸۹ واز له‌هه‌موو کاروباریک به‌پینی

ئیدی ریک و په‌رووشی جه‌ماوه‌ر به‌ری پێ نه‌گیراو یه‌که‌پارچه هه‌موو له شه‌وی ۹،۱۱،۱۹۸۹ دا هاتنه سه‌ر دیواره‌که و ده‌ست به‌ رووخاندنی کرا. ریگه ناو‌اله بوو به نازادی بۆ ها‌تووجۆ له‌نیوان رۆژه‌لات و رۆژناوای به‌رلین دا. ئه‌لمانیای له ۳،۱۰،۱۹۹۰ به‌ فرمی یه‌کی گرت‌ه‌وو ئه‌م رۆژه بووه جه‌ژنیکی نه‌ته‌وه‌یی یه‌که‌گرتنه‌وه. دیواره‌که‌ی به‌رلین دوای ۲۸ سال و ۲ مانگ و ۲۶ رۆژ، به‌ ناهه‌نگ و به‌زمی سه‌ما و هه‌له‌په‌رکی و هه‌له‌رشتنی فرمیسه‌کی سه‌رکه‌وتن و شادمانی کۆتایی هات و ئه‌وشه‌وه له به‌رلین بوو به‌ رۆژ و پاریزگاری به‌رلین وتی: «ئه‌لمان به‌خته‌وه‌رت‌ترین گه‌ل له جیهان دا.» ناخه‌ر دوو ده‌وله‌ت و دوو سیسته‌می جیاواز و هه‌ریه‌که‌یان داگیرکراو له‌لایه‌ن هیزی ده‌رمکیه‌وه، یه‌کیان گرت‌ه‌وه، به‌ بی خو‌ین رشتن، به‌ریگای شو‌رشیکی ناشتیخو‌ازانه. ئه‌مه‌ش وانه و پرتۆسه‌یه‌کی ئه‌وپه‌ری ئه‌قلانی گه‌وره‌ی میژوو.

ئیمه‌رۆ پارچه‌ی بچووک له دیواره‌که له چه‌شنی مه‌دالیای هه‌مه‌ چه‌شندا، دروستکراوه. بۆ بیره‌وه‌ری ده‌فرو‌ش‌ریت و موزه‌خانه‌ی تایبه‌تی له‌به‌رلین له‌سه‌ر دیواره‌که‌وه هه‌یه. رۆژانه به‌ هه‌زاران هه‌زار کس دینه سه‌ردانی موزه‌خانه و ئه‌و چه‌ند پارچه‌ ماوه‌وه‌ی دیواره‌که.

رووخانی دیواری بهرلین رهوتی سیاسهتی جیهانی گۆری و «شهری سارد»ی کوتایی پیهیناو وهرچهرخانیکی له ستراتیژی نهتهوهکاندا بهرجهسته کرد. بهدوای نهم رووداوهدا چهندین ولات نازاد بوون و چهندینیش بهکیان گرتهمه و ژماره دهولتانی جیهانیش زیادی کرد.

له ولاتی نیهمی دابهشکراو بهسهر ۵ دهولتی جیاجیاداو لهو بهشهی نیچه نازادیهک بالی بهسهردا کیشاوه، وا تازه بهتازه دوو دهولتهوکهی حیزبوکه دروست دهکرت. - نهمه بوچوونی ۱۹۹۵ و ههتا نیستاش بهداخهمه، سیمای دوو پارچه و دوو رهنگی بهو بهشهی باشوورموه دیاره - . به ناواتی دادرینی پهرۆیهک لهم نهمونه گهرهیه و بههیوای ههتهکاندنی سنووره دهسکردهکانی نیو خاکی کوردستان و بهکگرتهمه و سهربهخوایی کوردستان و بوونه دهولت.

له یادی ۳۰ سالهی دارمانی نهم دیواره قیزمونهدا، له نیستادا، بوماوهی ههفتهیهک لهسهر یهک نزیکهی ۲۰۰ چالاکسی سیاسی و هونهری جوراوجور سازکراوه و پیشکش دهکرت. بو نهم یاده زیاتر له یهک ملیون توریست لهناوه و دهروهی نهمانیا بو سهردان هاتوونهته ناو بهرلین.

نیمرۆ بهرلین شاریکه زور بهخیرایی گهشهی کردوه و شان له شانی شاره گرنگهکانی مک لهندن و پاریس همدات. به ملیونهها توریست دینه سهیرانی نزیکهی ۱۶۰ موزهخانه و شوینی میژوویی گرنگ و چهندین زانکۆی بهناوبانک و سهوزایی و ناوی زور. نهمهش سهراویهکی دارایی گهلی باشه بو نهمانیای زلهیزی تهکنهلوژیای جیهان. نهمانهکان به تازترین شیوه بهرلینی دارماوی دارووخاوییان نۆژن کردوتهوه و ههر پرۆیهک دهکهن، له نهروپادا بیوتنهیهکهواته قسهی بیرمهنده نهمریکیهکهی وتی: نهمان بیر له نابنده دهکهنهمه و نیهمه بیر له رابوردویان دهکهنهمه، راسته. نهمان نابنده رۆشن دهچوه و زالیشه بهسهریدا. دهبا نهوانه له خهیالی ناو کتیهکاندا، به شهواره کهوتون، ههر بهدیار چرکهساتهکانی میژووهوه، بهخهون!... نهوانه پالهنانی کارتونی میژوون.

نهمه رابوژکاری گهرهی نهمانی Helmut Kohl و تیمهکهی بوون، نهمی سهراکشی میژوویان لغاوکرد و سواری بوون بهرمو یهکگرتهمه و ناوهانی و بوونه هیز له جیهان دا. چونکه ههلوئیستیان روون و باومریان نهلهقیوو بوو، به پرسی یهکگرتهمهی نیشتمانهکیان. بهلی نهوان بوون، لهو هاکیشه سهختهی دژایهتی سهخت و نیگهرانی قول و ترسی بی نامانهوه، له لایهن ههردوو بهرهی رۆژناوا و رۆژههلاتهمه: لهندن/ تاتچهر و پاریس/ میتران و واشنتون/ بوش و مۆسکو/ گورباشوف، توانییان یارییهکهی خویان بهرنهمه میژووی سهراکوتنی نهمری بنووسنهوه.

راسته تا نیستا ههندی ورده گلهیی و کهموو کوری، له ناکامی یهکگرتهمه سهری ههلهاوه و ریزیهکی کهمی نهمان لههشی رۆژههلات خویان به هاوالاتی پله دوو ههست پئ دهکهن. یاخودهنیشتا پرۆسهی نینتگراسیون بهناراستهی ناوخودا، نهگهشتوته پلهی کاملی و گهیبوی خوی، لهی ههموو گهواهی نهومین، نهمانیا له زور بوردا، بی رکهبهر ههر پینشر مویکی بههیز و گهرهی دهولتانی جیهانه.

له ههمووی گرنگتر، ههتا نیستا وا بهدیار کهوتوو، که نهمان پهن و وانیهکی باشی له ههردوو جهنگهکه وهرگرتبیت. ههر بویهکا کهمو زور به پاریز بو پرسی شهر و ههراکانی هههوهکه دینه پینشهوه.

چی لهههر بهرلین وتراوه:

+ بهرلین دورگهیهکه له دهریای کۆمهنیزم دا....کههندی.

+ من بهرلینیم....کههندی .

+ بهرلین نهمه و پردی پهیوهندی جیهانه.... میتران.

+ دیواری بهرلین سیمبۆلی دابهشکردنی نهروپابهی هیوادارم رۆژیک بیته سیمبۆلی یهکگرتهمه... ئیلیزابیتی دووم.

نا لهم چرکهساتهدا، که نهمان و ههموو نازادبخووانی جیهان یادی رووخانی نهم دیواره نهگریسه دژ به مرۆفایهتییه، دهکهنهمه. دهرهفت و ههلیکی زیرین بو کوردیش لهتهوای پارچهکانی کوردستان و بهتایهت رۆژناوا و باشوور هاتوته پینشی، سنووری نیوان خویان رامالن و ههنگاوی گرنگ و چهکیمانه بهرمو سهربهخوایی بنین. ناخر هیچ جارێ هیندهی نیستا دۆزی کورد، هینده بابهی باسوخواست و کیشهی ناوهندهکانی بریاردان له جیهان و لای دهولته زلهیزهکان و حکومهت و جهماور و رای گشتی دهولت و میلیهتانی جیهان نهبووه. چانسێ لهمه زیرینتر و گونجاوتر، رنگه به سهدهیهکی تریش بو کورد ههلهکهوتهمهوه.